

Катерина БІЛОКУР: «І скільки в голові моїй снується чудових невиданих буйних картин!»

7 грудня сповнюється 120 років від дня народження видатної української художниці

Найстрашніша мистецька біографія ХХ століття

ГЛОБАЛЬНОЮ теоретичною проблемою сучасної психології є психологія творчості: вчених-психологів цікавлять усі її аспекти – звідки беруться генії, яку роль у їхній появі відіграє спадковість, вплив на розвиток креативності соціуму, особистісні риси творця. Посеред іншого оцінюють теоретики і значення родинного середовища. Тут їхні думки діаметрально протилежні: одні вважають, що талант виростає в родині, де батьки повсякчас виявляють дитині психологічну підтримку, не вдаючись до надмірної критики, інші наполягають на тому, що сімейне середовище найліпше стимулює творчі нахили дитини, коли воно містить перепони, мовляв, ті мають навчити дитину долати майбутні труднощі, немінучі на шляху митця. Добре, що дійсність не втомлюється підтверджувати точку зору тих і тих.

Життя унікальної української мисткині Катерини Білокур могло б слугувати яскравою ілюстрацією до постулатів, висунутих прибічниками корисності перепон. Якраз перешкод, трагічних бар'єрів, спричинених, зокрема, і родинною атмосферою, а також і трибом тогочасного селянського життя, на її творчому і життєвому шляху було надміру (мистецтвознавці, біографи іноді слушно підкреслюють схожість її біографії з Шевченковою), та вони не змогли завадити їй стати тим, ким прагнула від самого малечку, – художницею.

Народилася Катерина Білокур 7 грудня 1900 року (24 листопада за ст. стилем), в день Святої мучениці Катерини, в селі Богданівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині Яготинський район Київської області) в родині заможних селян. Її батьки, Василь Йосипович та Якилина Павлівна, мали дві з половиною десятини землі, тримали худобу, птицю, їхня невелика хата сяяла бляшаною покрівлею, що на той час траплялося нечасто. Пізніше в родині знайшлося також два сини – Грицько і Павло. Катрі мати готувала долю звичайної селянки: прядка, ткання, вишивання, город, заміжжя... Але донька вдалася незвичайною – її малечку вабило малювання, пуста і дивна річ, як на погляд вічно завантажених фізичною роботою селян. Батько на Різдво привіз із базару для Катрусі букваря, і дівчинка дуже швидко навчилася читати. А раз так, то навіть віддавати її в школу, постановили батьки. Нехай сідає за прядку, та й чоботи ціліші будуть. «На цьому моя початкова, середня і вища освіта закінчилася», – з гіркотою пригадуватиме пізніше Катерина Василівна. (Брак освіти через роки стане нездоланною перепорою для навчання обдарованої дівчини в Миргородському технікумі художньої кераміки та Київському художньо-театральному технікумі).

Перші свої малюнки вона робила вуглинкою, добутою з печі. Якось, не запитавши дозволу, взяла Грицькового зошита й олівця і розмалювала сторінки кониками. Брат, розплакавшись, поскаржився батькові, той порвав малюнки і вкинув у вогонь. Мати, лупцюючи, сварила: «Не дай боже, стервиги, за цим дійством побачить тебе хтось із односельців, та тебе ж ніхто і сватати не прийде!» Відтоді їй суворо заборонили малювати. Мусила ховатися, але улюбленого заняття не покинула: украла в матері шматок білого полотна і потайки малювала на ньому, намалює, випере і знову малює. Використовувала замість справжніх фарб сік бузини, калини, буряка, цибулі.

1924 року в село прибуло вчительське подружжя – Іван Григорович та Ніна Василівна Калити. І дійшли до них чутки про дивну дівчину. Саме в цій родині Катруся вперше побачила справжні фарби. Саме Калити подарували їй «Кобзар», автор якого стане її провідною зорею на всьє життя. Саме сюди приходила вона малювати на фанері, поцупленій у батька, чи на незагрунтованому полотні, не маючи жодного уявлення про ґрунтування і перспективу. Іван Григорович був художником-аматором, тож міг дечому навчити спраглу досконалість дівчину. Однак не всьому. Невдалу роботу кидала, рвала, а потім підіймала, зшивала і плакала, згадуватиме вона по тому, «І тільки волячою працею доходила я до тої святої істини...»

Серед тих дуже небагатьох односельців, що

▼ Катерина Білокур. Автопортрет.

визнавали Катрін талант, був сусід і родич Білокурів, мірошник Михита Тонконіг, власник млина на воді і палкий шанувальник самодіяльного театру. Катерина малювала декорації для театру на воді», а пізніше й керувала драмгуртком та сама грала у виставах – «Наталці Полтавці», «Сватанні на Гончарівці», «Наймичці», «Безта-

▼ Півонії. 1958 рік

ланній», обираючи ролі молодичь. А що була вона красунею, то й залицяльників не бракувало. Один парубок сватався до неї цілих десять років, закоханий, співав для неї таких гарних пісень із човна, та так і не діждався, щоб пов'язала рушника. «А малювати дозволите?» – запитувала вона женихів. І жоден не погодився. І чули парубки у відповідь: «Іди, козак, сідлай коня, ти не мій, я не твоя». Луснув терпець у батька, і він на цей раз сам домовився про сватання. Та Катерина, прибравши хату для сватів, розгорнула «Кобзар» і заплакала. Того ж дня, прихиливши гроші, зароблені за шиття, вона вирушає в дорогу – на Чернечу гору, на прощу до Шевченка. Там вона плаче, молиться, просить поради в «бачечка, голубчика, соколика Тараса Григоровича» і присягається: хоч на старості літ, хоч одного дня, хоч одної години – я таки буду художником. (Тієї ночі, як констатує письменниця Оксана Забужко у присвяченому художниці есеї, вміщеному в книзі «Катерина Білокур: філософія мовчазного бунту» (видавництво «Стилос», 2011), відбулася «заміна живого нареченого на "духовного патрона" <...>, можна ска-

зати, що з Канева Білокур повернулася "Шевченковою нареченою" – "черницею Шевченкового ордену".) На отчому порозі першим побачила батька, Василь Йосипович латав чобіт, Катерина просить у нього прощення. І батько змилювався: дозволив малювати, але тільки в неділю, коли всю роботу в господарстві впорано.

Та не могла змиритися з дочиним вибором, з її одержимістю мати. У листопаді 1933 року в житті художниці-самоучки розігралася чергова драма, яка сколихнула все село. Якилина Павлівна гнівно докоряла доньку, а та просила: «Мамо, простіть мені, може, я й сама не рада, що я така, але я не можу бути іншою. Якби я калікою вродилася, ви б же не вигнали мене з дому». А мати не вгавала: «Краще б ти калікою вродилася, як маеш нас соромити на все село. Іди геть з моїх очей!» Боса, в самій сорочці, Катерина йде до річки: втоплюся – не втоплюся, хоч матір полякаю. Сестру побачив брат Павло, він кинувся до матері, і та прийшла на берег Чумгака і стояла мовчки, аж доки Катерина не забрела в крижану воду по саму голову, а тоді не витримало материнське серце, і вигукнула вона: «Вернись, дитино моя дорога! Вернись – і малюй хоч щодня. А не вернешся, то і я піду за тобою». Від того часу батьки виділили кімнатку для доньчини майстерні, куди далеко не всі могли заходити. Та не скінчилися на тому її випробування. Багато сил забирали побут, робота по господарству. Білокури довго опиралися колективізації. До війни вони так і не вступили до колгоспу. Історія знає, якого страшного тиску довелося зазнати одноосібникам від радянської влади. І ота білокурівська затятість – чи не від батьків вона в Катерині? «Врятувавши свою дочку од кріпацтва, Василь і Якилина Білокури de facto народили її вдруге – цим разом для духовного життя», – захищає Оксана Забужко у

вже згаданому есеї батьків художниці, яких радянські мистецтвознавці нарекли майже деспотами, перенісши на них усі провини сталінського режиму, що цілеспрямовано нищили українське селянство. Минали літа, батько старівся, підупадав на силі. Якось він попросив у голови колгоспу, щоб той дав коня виорати город. «Он запрягай свою дочку-ледащицю та й ори!» – почув у відповідь. Катерина Василівна змушена була копати город уночі, щоб удень мати змогу малювати. А ще ж повинна була рубати дрова, виносити попіл, прати, білити, «не художниця, а попелюшка», – казала про себе. За щастя б мала, якби могла знайти дві-три години в день для малювання. Та, попри все, до 39-го року було в її творчому доробку 11 готових картин. Її лист до районного начальства з проханням приїхати подивитися на них так і зостався без відповіді: бездонна прірва розділяла радянське чиновництво і українського безпаспортного селянина.

Одного дня (діялося це навесні 1940-го) вона гостює у двоюрідній сестри, яка мешкала за річкою і в якій була «чорна тарілка» – радіо, рідкісна річ у селянській оселі на той час. «Чи я в лузі не калина була», – співала по радіо народна улюблениця Оксана Петрусенко. Катерина не спала всю ніч – писала листа співачці, а на ранок надіслала його, вклавши малюнок калінового пучка, виконаного за мотивом пісні на шматочку полотна. Адресу вивела лаконічно: Київ, оперний театр, Оксані Петрусенко. Проте лист знайшов адресата. Він страшенно зворушив Оксану Петрусенку, співачка безпомилково відчула споріднену душу і, не гаючись, звернулася за порадою до своїх друзів – Павла Тичини і Василя Касіяна, а потім – у Центральний будинок народної творчості. Звідти в Полтаву полетіла директива: побувати в Богданівці, знайти Катерину Білокур...

Полтавський слід у творчості мисткині

МИРГОРОДСЬКИЙ художньо-керамічний технікум на початку 20-х років не захотів відчинити двері для сільської дівчини, що не мала атестата про семирічну освіту. Вона привезла з собою два малюнки: «копію з якоїсь картинки» і начерк дідівської хати з натури, зроблених уже не на полотні, а на спеціально придбаному для цього папері, маючи надію, що комусь вони таки припадуть до душі. Не склалося. Вийшовши за ворота ошатного подвір'я, яким прогулювалися щасливі студенти, вона, вся в сльозах, перекинула ті малюнки через паркан, навівно сподіваючись, що той, хто їх знайде, покличе її назад. Додома, а це мало не сто кілометрів, ішла пішки, озирюючись і тамуючи душевний біль та розчарування. Як би склалася її доля, знайдися в Миргородському технікумі якийсь чулий Сошенко чи Брюллов? Оксана Забужко проникливо зауважує, що якби «метання молоді Білокурівни мали успіх і їй таки вдалося вирватися з селянок у радянські студентки, вона б іще встигла на той наш, за Хвильовим, "азійський ренесанс", – але тоді по ній із певністю тільки й лишилося би, що ще одне ім'я в розстрілених

▼ Пшениця, квіти, виноград. 1950–1952 роки.

▼ Берізка. 1934 рік.

списках: відстрілювали-бо саме таких <...> – «активних». <...> Виставивши перед нею непроникне скло і відмовивши їй соціального «шляху нагору» (того «шевченківського», на який вона так гаряче сподівалася!), доля тим самим зберегла їй життя».

...А в Полтаві після щасливого втручання Петрусенко саме тривала підготовка до першої обласної виставки художників Полтавського краю. В село поїхав Володимир Хитько, що очолював тоді художньо-методичну раду обласного Будинку народної творчості. На виставку відібрали три роботи Білокур. Її запросили на відкриття. Жінка не могла отямитися від радості. Її визнали, її назвали художником!

Першим із професійних художників високо поцінував талант Катерини Білокур тодішній полтавець Матвій Донцов, який порівнював її творчість із творчістю «малих голландців». «Музикальною майстерністю Білокур навіть перевершила знаменитих голландців, оскільки колірна гармонія в неї переходить у музику життя. А це і є найвище мистецтво живопису», – писав Матвій Олексійович. Подружжя Донцових започаткувало коло освічених друзів Катерини Василівни, до яких вона так тягнулася (уже пізніше до нього ввійшли Павло Тичина з дружиною, Стефан Таранущенко, Василь Нагай, Дмитро Косарик). У Донцових вона зупинялася, коли була в Полтаві, до них пізніше навідувалася в Ірпінь, їм писала сповідальні листи, від них завжди могла сподіватися підтримки.

1941 року сталася ще одна знаменна подія, яка пов'язала Білокур із Полтавою: тут відбулася її персональна виставка, на якій експонувалося 11 робіт. Виставка мала успіх, Катерину Василівну преміювали поїздом у Москву, де вона відвідала головні художні музеї і була так вражена побаченим, що якийсь час після того не могла взяти пензля до рук. Згадана виставка принесла чимало радості і водночас багато горя: війна безслідно поглинула ті білокурівські полотна. Нині в Полтавському художньому музеї імені Миколи Ярошенка зберігаються чотири роботи Катерини Білокур: «Квіти в тумані», «Квіти», «Пшениця, квіти, виноград», «Півонії». Всі вони перебувають у постійній музейній експозиції, і полтавці та гості міста можуть опинитися віч-навіч із полотнами-шедеврами, аби торкнутися загадкового космосу квіткового раю, виплеканого художницею світового рівня.

Квітковий іконопис

ОЛІВЦЕМ і аквареллю художниця користувалася не надто охоче, спершу використовувала саморобні фарби, а пізніше, коли навчилася ґрунтувати полотно, полюбила олійні: кіновар – світло- і темно-червона, кобальт – темно-синя, ультрамарин – синій, кадмій – червоний, краплак – темно-рожевий. Це її улюблені кольори. Пензлики виготовляла власноруч – із котячої та коров'ячої шерсті й вишневих гілочок та жерсті з консервних банок. Саморобні пензлики були такі тоненькі, що нагадували голку. Розріджувачем слугувала лляна олія. Хто навчив її ґрунтувати полотно? Можливо, Іван Калита. Чи іконописець із Смотриків, що його одного серед художників і шанував Катеринин батько? Найбільше любила малювати квіти. Називала їх дітьми. Ніколи не рвала. Розмовляла з ними. Не могла уявити без них свого життя. «Я й сама як почну малювати яку картину квітів, то й думаю: оце як цю закінчу, тоді вже буду малювати що-небудь із життя людського, але ж поки закінчу, то в голові заснується цілий ряд картин, та одна другої чудовіші, та одна від другої красивіші. Та начебто аж схилиються до мене, та як не промовляють: «Хто ж нас тоді буде малювати, як ти покинеш?» То я все на світі забуду та й знов малюю квіти». На її дивовижних полотнах сусідають квіти польові й садові, весняні й літні та осінні. Вони й справді наче живі. Кожну виписано з неймовірною точністю. І водночас це не реалізм, не гірлянди, не букети, а якісь одухотворені сутності. Вони наче світяться. Композицію вона тримала в голові. Робота над картиною могла тривати роками. У хвилини відчаю вирушала в поле, вчилася в матінки-природи. Недарма ж японці, уздрів-

ши її квітковий іконопис, пропонували створити в Богданівці за свій кошт школу живопису і запрошували художницю в Країну Вранішнього Сонця, та вона про це не знала. Як не знала і про високу оцінку, що її дав Пабло Пікассо, заворожено вклянувши перед полотнами Білокур на Міжнародній виставці в Парижі 1954 року. «Якби ми мали художницю такого рівня, то змусили б заговорити про неї цілий світ!» – промовив знаменитий Пікассо, першим назвавши Білокур геніальною. Воістину, як мовиться, немає пророка в своїй країні. Тоді до експозиції радянського мистецтва ввійшли три роботи української художниці: «Цар-Колос», «Берізка» і «Колгоспне поле» (дві перші загадково зникли, так і не повернувшись в Україну).

У час окупації художниця творчо майже не працювала. За цей час з'явилося всього декілька робіт: «Квіти», «Квіти увечері», «Лілії». Невдовзі після визволення України від нацистських загарбників у Богданівку до хати Білокурів завітав перший директор Державного музею українського народного декоративного мистецтва Василь Нагай, він привіз для художниці гостинці – фарби, полотно, трохи харчів. Гість пропонує виставку, обіцяє закупити картини. Застав її в холодній нетопленій хаті. Білокури не мали чим топтити. «Обідно мені на природу, що так жорстоко зі мною обійшлася, наділивши мене тою великою любов'ю до святого малювання, а тоді відібрала всі можливості, щоб я творила тую чудову працю всю шир мого таланту! І скільки в голові моїй снується чудових невиданих буйних картин! І так вони в мріях і залишаються, бо в дійсності приходиться дрижати над кожною унцією олії, фарби і кожним міліметром полотна!» – ці та інші рядки з листів Катерини Білокур засвідчують неабиякий письменницький хист, горда і вперта художниця не нарікає, не впрошує, вона стоїчно зносить усі пекельні випробування, однак сподіваючись, що її зрозуміють і підтримають. Та де там! Її доброзичливі знали про бажання хворої художниці перебратися поближче до Києва, пожити хоч би на схилку літ у теплій міській квартирі, проте вони не мали можливостей допомогти, а можновладці хотіли бачити селянського генія там, де вона й перебувала все життя – в уполісненому селі: «Ото поки живе в Богданівці, то вона і Білокур, а як заберемо її до Києва, то вже Білокур і не буде».

Картина пізнього періоду під назвою «Буйна» (1947) суттєво відрізняється від попередніх робіт. Це зв'язок землі і космосу. Квіти наче летять у простір. Вигранюється майстерність художниці. Уже є передній план і перспектива. Начебто настає пора визнання. 1949 року Катерина Білокур стає членом Співки художників України, 1951-го її нагороджують орденом «Знак Пошани». До цього періоду творчості належать і три графічних автопортрети: 1950-го, 1955-го, 1957 років, у яких художниця виповіла те, чого не могла сказати словами. На них бачимо «щасливу колгоспницю» з трагічними очима, запнену хусткою, в простій кухайці. «Портретами ув'язненого духа» називає їх Оксана Забужко.

1948 року Катерина Василівна втрачає батька, а на початку червня 1961-го – і матір. Сама теж хворіє, до нестерпного болю в ногах додається хвороба шлунку. 10 червня шістдесят першого їй роблять операцію в яготинській лікарні, того ж дня вона помирає. Поховали Катерину Білокур у рідному селі. 1977 року в хаті Білокурів створено Музей-садибу Катерини Білокур.

***

ПРО ГЕНІАЛЬНУ художницю, якій випало жити в кривавому ХХ столітті на землі, виснаженій тоталітарним режимом, яка творила в умовах найменшого сприяння, створено чимало документальних телефільмів, кілька художніх стрічок, написано безліч книжок і статей, періодично відбуваються виставки її дивовижних полотен. Але чи можемо ми сказати, що вже розгадали таємницю її душі, феномен її унікального творчого дару?..

За матеріалами ЗМІ підготувала Тетяна ОЛЕКСАНДРЕНКО.